

aannames. Dat de oorzaak dat in ons land ‘meer historieprenten [zijn] gemaakt dan elders’ (508) ligt in ‘de vrijheid van drukpers’, lijkt mij een onhoudbare stelling. Op pagina 513 wordt de tweede Engels-Nederlandse zeeoorlog (1665-1667) beslist geweld aangedaan. De Engelse nederlaag moet namelijk eerder op het thuisfront worden gezocht dan op zee. Bovendien klopt het onderliggende idee van betere Staatse oorlogsschepen al helemaal niet. Het moderne oorlogsschip (toen en ook later eind negentiende eeuw met de *Dreadnought*) was in wezen juist een Engelse uitvinding. Wel was er grote bewondering voor het vakmanschap van de Nederlandse zeelieden. In Brussel hebben nooit vredesonderhandelingen plaatsgevonden na de verovering van 's-Hertogenbosch in 1629 (382); dat gebeurde te Roosendaal. En wat is precies het onderscheid tussen ‘Watergeuzen en het optreden van de opstandelingen uit het Noorden?’ (289) Niets, zo blijkt één bladzijde later. Ook de zorgvuldigheid van de diverse auteurs laat dus nog wel eens te wensen over. De leermeester had in dat opzicht in een aantal gevallen diepgravender en beter geschreven artikelen verdiend. Zo komt het in de meeste gevallen uiteindelijk vooral tot plezierige boottochtjes op het meer in plaats van uitdagende ontdekkingsreizen over de oceaan.

In zijn oratie gaf Femme Gaastra reeds aan dat het weer tijd wordt voor het schrijven van overzichtswerken na een periode van terreinverkenning aan de hand van allerlei maritieme deelstudies. Na het lezen van deze bundel rest slechts één conclusie: hoe gelijk heeft hij. In het huidige universitaire klimaat zal dat echter niet eenvoudig zijn. De versplintering van de geschiedwetenschap is inmiddels haar eigen ergste tegenstander geworden.

C. O. van der Meij

Th. A. Brady jr., e. a., ed., *The work of Heiko A. Oberman. Papers from the symposium on his seventieth birthday* (Kerkhistorische Bijdragen XX; Leiden, Boston, Keulen: Brill, 2003, xii + 206 blz., €108,-, ISBN 90 04 12569 8).

Oberman, die in oktober 2000 zijn zeventigste verjaardag vierde, heeft deze publicatie niet meer gezien, want in april 2001 overleed hij in Tucson, Arizona. Deze geboren Utrechter is, zoals G. H. M. Posthumus Meyjes het treffend uitdrukt, een uitzonderlijk werker, een geleerde, een leider, Nederlands Hervormd herder en begaafd redenaar met zin voor humor geweest: een mens, die eeuwenlang zelden voorkomt. Zijn levensschets brengt ons in alle continenten, maar vooral blijft hij in de herinnering als hoogleraar te Harvard (1963-1966), vervolgens te Tübingen (1966-1984) en tenslotte in Tucson (1984-2001). Gespecialiseerd in theologie is en blijft hij vooral verbonden met de diepgaande bestudering van de late Middeleeuwen en de reformatie. (195-202)

De feestbundel is verdeeld in drie secties, waarbij eerst Luther en Calvijn aan de orde komen (9-65), vervolgens de reformaties (67-129) en tenslotte de theologische traditie vanaf de late Middeleeuwen tot de Moderne Tijden. (131-187) In deze laatste sectie valt het artikel van Nicolette Mout op, dat van belang is voor de lezers van de *BMGN*. Het handelt over de *pia curiositas*: Desiderius Erasmus en Heiko Augustinus Oberman tussen late Middeleeuwen en reformatie.

Ofschoon over de *curiositas* als zodanig nog geen monografie bestaat, toch staat het zoals het Griekse *thaumasia* van Aristoteles voor de verwondering, die de mens nieuwsgierig op weg zet om te zoeken in gunstige ('ut sciantur pia') of ongunstige zin ('ut sciantur vana'). Hier verwijst de auteur naar de intellectuele zoektocht, waar het geloof en de *iusta* of *pia curiositas* door één deur kunnen. De studie van de bijbel, van de bijbelse waarheid, van Gods geboden en van theologische vraagstukken is toegelaten, want zij leidt ons 'naar boven'.

Mout verwijst naar een werk van Oberman, *Contra vanam curiositatem. Een kapittel uit de theologie tussen ziel en heelal* (1973). Daarin bestudeerde hij de weg naar het goddelijk woord en de studiedrang van de mens op de grens van het toelaatbare. Dit programma verwees reeds naar zijn latere studies over Luther, over de relatie tussen nominalisme en de hervorming van het theologisch denken en over de moderne samenhang van geloof en rede.

Bij de *pia curiositas* legt Mout de nadruk op de studie van de Moderne Devotie in relatie tot Erasmus, van het zich wijzigend Erasmusbeeld, van de *via moderna* tot een beter begrip van de rechtvaardigingsleer en van de gelijkenissen en verschillen in de levens van Erasmus en Luther. Daarbij komt de Nederlandse historiografie sterk op het voorplan: Oberman zelf, Huizinga, Van Gelder, Augustijn, *Post e tutti quanti*.

Mout wees er in haar inleiding op hoe het juridische veld in de late Middeleeuwen en in de Renaissance een belangrijke component van de humanistische vernieuwing was. Moeten we in het werk van Oberman dan niet een braakliggend terrein vaststellen? Werd dit terrein niet aan de kant geschoven door tijdgenoten, die dachten 'Juristen, böse Christen?'

P. van Peteghem

A. L. Molendijk, ed., *Materieel christendom. Religie en materiële cultuur in West-Europa* (Hilversum: Verloren, 2003, 320 blz., €27,-, ISBN 90 6550 746 9).

In onze tijd zijn traditionele confessionele praktijken op hun retour. Tegelijk groeit onder historici, godsdienstwetenschappers en etnologen de aandacht voor de bestudering van de christelijke religieuze volkscultuur, ooit door Peter Nissen gedefinieerd als 'het geheel van collectieve handelingen en uitdrukkingvormen die verband houden met de perceptie van de sacrale of numineuze dimensie van de werkelijkheid.' Deze boeiende bundel, uitvloeisel van een in maart 2002 in Groningen gehouden workshop, verkent de verbondenheid van religie en materie, in navolging van een in de jaren negentig aan een Amerikaanse universiteit uitgevoerd onderzoeksprogramma met de titel *Material christianity*. 'Geloven, dat kunt ge niet zonder spulkes', wist wijlen pater Leopold Verhagen al, maar toch is de materiële dimensie van religie zowel onder katholieken als onder protestanten veronachtzaamd, als enerzijds te vanzelfsprekend en anderzijds wellicht ook te aards. Veertien auteurs tasten in hun bijdragen — vaak expliciet gelabeld als inventariserend, verkennend en beschrijvend — vanuit verschillende disciplinaire invalshoeken de dimensies van de thematiek af. Doel is de lezer meer vertrouwd te maken met materiële bronnen en te laten zien dat deze ons geschiedbeeld kunnen bijstellen of verfijnen.

Het blijkt nog niet zo eenvoudig de inventarisatie en beschrijving van objecten en praktijken te koppelen aan religieus gedrag en historische processen als devotionalisering, calvinisering, klerikalisering, disciplineren, individualisering en laïcisering. De artikelen getuigen van de ongemakkelijkheid van wetenschappers om objecten als bron te gebruiken maar ook om van oudsher of pas onlangs gediskwalificeerde, minstens verdachte praktijken als serieus onderzoeksobject te beschouwen. Hierbij blijkt nog menige methodologische hobbel te nemen, zoals het onderscheiden van de functie van objecten binnen een particulier en een openbaar domein, en van de opeenvolgende fasen in de culturele biografie van de beschreven objecten (van productie en opeenvolgende toe-eigeningen tot en met de eventuele musealisering of afdanking). Het valt te prijzen dat de auteurs hun schroom op dit gebied niet onder stoelen of banken